

„КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ ЕПОХИ”: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

У статті розглядаються різноманітні аспекти епістолярії М.Коцюбинського, насамперед історико-культурологічний, „лист як автопортрет”, місце епістолярії в системі творення наукової біографії митця. Здійснюється спроба відтворити україноцентричний континуум кінця XIX століття, внести уточнення до коментарів та ідентифікувати особу згаданого письменником Гегели – цікаву і несправедливо забуту постать в українському русі.

Наприкінці 2007 р. у київському видавництві „Ярославів Вал” з’явилася друком книга „Я так поріднився з тобою” (Листи М.Коцюбинського до дружини). Упорядники листування – працівники Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.Коцюбинського, анонсуєючи книгу в пресі, відзначали, що ця епістолярія вперше подається без цензури й цілісно, а тому й сприймається як художньо-епістолярний роман, до сюжету якого, крім головних дійових осіб, Михайла і Віри, вплетено чимало цікавих персоналій та подій. Їх характеристики подані у примітках.

У листі від 26 вересня (за старим стилем) 1896 р. М.Коцюбинський повідомляв з Алушти дружині: „Обізвався врешті і Гегела. Пише, що посилає 6 примірників „Св[ятого] пис[ьма] по 1 карб., та ще має 15 прим.”¹ У коментарях на С.36 зазначається: „Гегела – особа не встановлена”, а щодо „Святого письма” – „Можливо, розділи з Біблії, перекладені на українську мову П.Кулішем та І.Пулюєм”.² В академічному семитомному виданні, з яким, очевидно, і узгоджувалися примітки, висловлюється припущення, що Гегела, не виключено, псевдо Миколи Вороного – „... можливо, Микола Вороний”.³ А хто ж насправді? І чи випадає це встановити сьогодні?

Дослідники І.Войцехівська та І.Ляхоцький вдаються до диференціації термінів „епістолографія” та „епістолологія”, зауважуючи, що перший застосовується „для визначення листування, епістолярної спадщини, епістолярної літератури, листів, послань тощо”, другий – „для визначення дисципліни, що вивчає окремий вид джерела – листи, відповідає дефініціям інших спеціальних дисциплін”, серед яких автори згадують зокрема вексилологію, філігранологію, геортологію.⁴ Хоча значно частіше науковці послуговуються цими означниками як синонімічними.

У залежності від окресленого кола проблем до аналізу епістолярії долучаються і такі вузькі допоміжні дисципліни, як дипломатика, палеографія, текстологія, однак дипломатико-палеографічні та історико-текстологічні особливості листів М.Коцюбинського – за межами нашого дослідження, оскільки нас, насамперед, цікавить їх історико-культурологічний аспект, можливості у плані унаочнення життєвого і творчого шляху письменника.

З’ясовуючи спроможність епістолярної спадщини як біографічного джерела, слід зауважити його специфічність, що полягає в іманентних властивостях – суб’єктивності, поетиці.

Ще І.Франко вказував на наявність суб’єктивно-об’єктивного начала в епістолографії, синтез у ній документального і творчого, „фактичної інформації” та художнього елементу.⁵

Отож попри різну адресність і цілепокладання, частина дослідників листування розглядає серед таких біографічних джерел, як щоденникові записи та мемуари.

Безпосередність, фіксація проминальної миттєвості, яскрава

самохарактеристика адресанта – основні ідентифікаційні ознаки епістолярного роду, які дали підстави М.Коцюбинській трактувати „лист як автопортрет”, звернути увагу на притаманну йому „ауру автентичності”.⁶

Хоча листи до дружини М.Коцюбинського лише нещодавно з’явилися окремим виданням, спроби скласти портретну характеристику літератора на їх підставі здійснювалися давно (адже, як уже зазначалося, більша частина епістолярію була вміщена у найповнішому – семитомному – виданні творчості М.Коцюбинського). Найрезонансніша – Соломії Павличко, котра у 12 номері „Сучасності” за 1994 рік опублікувала статтю „Пристрасть і їда: особиста драма М.Коцюбинського”. У ній науковець намагалася внести корективи до усталеного „іміджу” Коцюбинського як естета, створюючи натомість образ „хворого мужа” (проблемам зі здоров’ям у листах до Віри Устимівни відведено надзвичайно багато місця) та „змученого чеканням зустрічей коханця”. Хоча у висліді письменник виявляється інфантильним у ставленні до обох жінок. А ще дослідниця звернула увагу на абсолютизацію „гастрономічної теми” у митця.

Інтроверсивні, протилежні думки висловила М.Коцюбинська у книзі „Зафіксоване і нетлінне”.⁷ Однак зредукувати до кінця тези С.Павличко їй, вочевидь, так і не вдалося. Власне, у С.Павличко і йшлося не про поруйнування мистецьких авторитетів, а про розділення літературної й людської іпостасі письменника – вони не завжди витворюють цілісність. Підставою для розмежування дослідниця обрала епістолярію.

Навіть приватна, найінтимніша кореспонденція, як у випадку листування М.Коцюбинського з дружиною, зазвичай містить громадський, суспільний компонент. З неї ми дізнаємося про Гегелу. Припущення, що під таким прибраним ім’ям міг ховатися Микола Вороний, відпадає з кількох причин. По-перше, свої наміри того періоду поет описував таким чином: „Мене манила Європа, а головне – манила таємнича постать „*властителя дум*” радикальної соціалістичної молоді професора Михайла Драгоманова. Від нього хотілось набути наукового знання і з його ближчою допомогою виробити й скласти свій політичний світогляд”. Задля цього М.Вороний збирався „махнути до Софійського університету і, ставши перед очі Михайла Петровича, чемненько попрохати: „*Будь ласка, батьку, зробіть з мене людину*”.⁸

У дорозі, довідавшись про смерть М.Драгоманова, Вороний повернув до Відня, де вступив на філософський факультет університету. Потреби обирати псевдонім у цей час у нього немає, розповсюдженням книг він також не займається, на відміну від покійного М.Драгоманова, котрий мав зносини з П.Кулішем з приводу „Святого письма”, – обидва були невдоволені роботою галичан з його поширення.

Характеристику взаємин П.Куліша з галичанами М.Драгоманов подав у листі до І.Франка від 26 вересня 1884 р.: „Партицький насилу вернув (за гроші) Кулішеві його листи, котрі грозив оддати поліції російській. А з Вол. Барвінським вже я сам по довіреності Куліша переписувався в справі видання псалмів, причому не добивсь од нього ні рахунків, ні грошей за продані екземпляри, ні навіть оставшихся екземплярів (а я тоді мав моготу перепустити все видання евангелія й псалмів штундистам), евангеліє од Пулюя добув-таки, од львів’ян не добув майже нічого, а од Вол. Барвінського – зовсім нічого... Коли я склав Кулішеві всю справу і питаю, що далі робити, то Куліш одповів: „Застановити слідство і обертатись з Вл. Барвінським так, мовбито він порядний чоловік, то, може, він сам постидається далі так поступати”.⁹

Варто наголосити, що у листі М.Коцюбинського до дружини йдеться саме про „Святе письмо” в українському перекладі П.Куліша та І.Пулюя. Як відомо, завершував роботу з перекладу вже сам І.Пулюй. А в ідеї переклад релігійної літератури, Біблії насамперед, існував у багатьох українських письменників – Г.Квітки, М.Костомарова, І.Нечуя-Левицького та ін.

Цікаво, що М.Драгоманов релігійні книги українською мовою вважав насамперед потрібними сектантам та штундистам, щоб ті не зросійщувалися і не

полонізувались. Його ці течії цікавили як каталізатор духовного життя, так само як і протестантизм. Російське імперське (зрошене з державою) православ'я він не сприймав, а корені релігії українців вбачав у маніхейсько-богумильських течіях.

Ідентифікувати особу Гегели вдалося завдяки епістолярній спадщині іншого його сучасника – М.Ф.Комарова – близького знайомого Михайла Коцюбинського, критика, фольклориста, перекладача, громадського діяча, учасника Одеського бібліографічного товариства, упорядника альманаху „Вінок Т.Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів” (Одеса, 1912 р.), одного з укладачів чотиритомного „Словаря російсько-українського” (Львів, 1893-1898), батька товаришки дитинства Лесі Українки, яка стала прообразом піаністки в її оповіданні „Голосні струни”. (На жаль, у примітках до книги „Я так поріднився з тобою...” назва альманаху „Вінок Т.Шевченкові...”, серед авторів якого значились І.Франко, Леся Українка, Панас Мирний, М.Старицький, А.Кримський, М.Некрасов, Янка Купала, Б.Залеський та ін., відтворена неточно – пропущено слово „галицьких”. Роки виходу чотиритомного „Словаря російсько-українського” зазначені 1895-1900 рр., насправді – 1893-1898).

Серед адресатів Михайла Комарова і Василь Петрович Гегело. Отже, як бачимо, реальна постать, правильне написання прізвища – Гегело. Слід відзначити, що великих зусиль для опрацювання та уведення епістолярії Михайла Комарова в науковий обіг доклав дослідник з Одеси Григорій Зленко, адже саме у відділі рідкісних книг і рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького зберігається основний корпус листування Комарова, в тому числі 11 листів (хронологічні рамки 1888-1900 рр.) Василя Петровича до Михайла Федоровича. Багато чого пов'язувало цих людей. Гегело – земляк Комарова, останній народився в селі Дмитрівка Павлоградського повіту, що на Катеринославщині (нині це Дніпропетровська область). За освітою, як і Комаров, правник, – служив в окружному суді, а коли облишив службу, став дільничним мировим суддею, жив у батьківському маєтку.

Про приїзд до Алупки Гегели М.Комарову сповістив близький приятель М.Коцюбинського по роботі в протифілоксерній комісії Олександр Урсин-Німцевич. Комаров, як відомо, був знайомий з Гегелою, а Михайлу Михайловичу посприяд із працевлаштуванням до вже згаданої комісії. Гегела прибув до Криму перевідати сестру, яка вийшла заміж за місцевого винороба.

Слабке здоров'я змусило перебути частину 1895-1896 рр. у Криму Олександра Кониського, цей біографічний факт зафіксований і в його листуванні з М.Коцюбинським. Весну і літо 1896 р. проводить там разом із чоловіком Віра Устимівна Коцюбинська. Таким чином, з різних життєвих причин помітні представники українського культурного руху в один час опинилися на Кримському півострові.

Про спілкування невеличкого гуртка українців В.Гегело згадує в іншому посланні до М.Комарова – від 7 (19) травня 1896 р.: „... варили куліш у мене в Хоба-Тубі – були Кониський, Коцюбинські і Німцевич. Раніше не можна було, бо така погода холодна і дождлива була, що татари старі кажуть, що на їх віку не було такої зими й весни”.¹⁰ Тут же йдеться про те, що Коцюбинський надіслав Гегелі „Байки” Л.Глібова, видрукувані 1895 р. в Чернігові. З пізнішого епістолярію Гегели до Комарова дізнаємось про лист Віри Устимівни з Вінниці. Вона звідомлює, що Михайло Михайлович нездужає, нагадує прохання письменника вислати галицьке видання 1871р. „Святого письма” у перекладі українською П.Куліша. Гегело віднайшов у Катеринославі і переслав 15 примірників, до цього 6 примірників ним були відправлені у Крим.

В.Гегело був знайомий з багатьма представниками тодішнього українського руху, цікавився проектами пам'ятників І.Котляревському – у Полтаві, Г.Квітці – у Харкові, взяв участь у XIII археологічному з'їзді, що відбувся 1905 р. у Катеринославі, входив до кількох товариств, зокрема заснованого 1898 р. у Петербурзі Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих

книжок. Неодноразово робив пожертви на різноманітні видавничі проекти та проукраїнські заходи. Загалом відповідав „канону” українця-інтелігента, котрий безвідплатно, зазвичай анонімно, дбав про потреби української справи.

Безперечно, субсидії В.Гегели були скромнішими, аніж відомих меценатів, – скажімо, власника цукроварень Платона Симиренка, коштом якого видрукуваний „Кобзар” Т.Шевченка (1860 р.) чи, приміром, землевласника та банкіра Олексія Алчевського, котрий надав гроші на перший пам’ятник Тарасу Григоровичу, або ж полтавської поміщиці Є.Милорадович, на пожертви якої організовано Товариство імені Шевченка у Львові, прообраз майбутньої Академії Наук (велику суму вніс на його створення, щоправда, і Михайло Жученко). Один із представників роду Тарновських, власник Качанівки – Василь Васильович Тарновський – надавав кошти на спорудження пам’ятників: Миколі Гоголю – в Ніжині, Богдану Хмельницькому – в Києві, Івану Котляревському – в Полтаві, на заснування друкарні „Громади” – в Женеві, де побачило світ перше безцензурне українське видання – аналог „Колокола” М.Герцена.

Само собою зрозумілими здавалися Лесі Українці її анонімні пожертви на дослідження фольклору Філарету Колесі. Заходом П.Куліша в Галичині друкувалася „Правда”. Субсидуючи культурні проекти, позбувся родового майна М.Старицький і змушений був заробляти журнальною працею. М.Драгоманов, перебуваючи на еміграції, у листі до „Старої громади” засвідчував готовність просити матір, щоб продала частину хутора задля можливості завершити видання творів Т.Шевченка.

З добровільних пожертв меценатів складалася матеріальна основа українського руху. Підтримувати своє національне – формант неписаного морального кодексу українського інтелігента XIX ст. За сприяння В.П. Гегели з’явився згаданий чотиритомний „Словар російсько-український”, укладений М.Комаровим та однодумцями. Допомагав він друкувати праці і відомому історикові Дмитру Яворницькому.

Джерела та література:

1. Я так поріднився з тобою / Упоряд.: О.Єрмоленко та ін. – К.: Ярославів Вал, 2007. – С.34.
2. Там само. – С.36.
3. Коцюбинський М.М. Твори: В 7 т. – К., 1974. – Т.5: Листи (1886-1904). – С.366.
4. Войцехівська І.Н., Ляхоцький В.П. Епістолологія. Короткий історичний нарис. – К., 1998. – С.20.
5. Франко І. до А.Кримського, лютий 1894 // Франко І. Збір. тв.: У 50-ти т. – Т. 49. – К.: Наук. думка, 1986. – С.462.
6. Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і літера, 2001. – С.18.
7. Там само. – С.27-30.
8. Вороний М. Твори. – К., 1989. – С.667.
9. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у 2-х т. – Т.2. – К.: Наук. думка, 1970. – С.505.
10. Відділ рідкісних книг і рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького. – Ф. 28 (М.В.Комарова). – Карт. 2. – Од. зб. 481. – Арк. 42.

